

Розділ I Поняття і система Особливої частини кримінального права. Наукові основи кваліфікації злочинів

§ 1. Поняття і система Особливої частини кримінального права

Норми кримінального права України закріплені в законодавстві про кримінальну відповідальність, що являє собою єдину нормативно- правову систему — Кримінальний кодекс України¹, який був прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. КК складається із Загальної та Особливої частин, які органічно між собою пов'язані, перебувають у постійній взаємозалежності та взаємодії. Як було зазначено при ви-вченні Загальної частини кримінального права, відповідна їй частина КК тому й має таку назву, що в ній на законодавчому рівні закріплені основоположні підвалини кримінальної відповідальності, підстави такої відповідальності, мета та система покарань, порядок їх призна-чення та умови звільнення від такого покарання, визначені особливі умови кримінальної відповідальності неповнолітніх, правові наслідки судимості та порядок її зняття тощо.

Разом з тим, для того щоб правильно організувати боротьбу зі зло-чинністю, необхідно також визначити, які негативні, несприятливі діяння, що вчиняються людьми, є настільки небезпечними для суспіль-ства, щоб законодавець міг їх визнати злочинами, а також визначити покарання, що можуть бути призначені судом від імені держави за вчинення таких діянь. Такі визначення здійснюються на підставі по-ложень кримінального права, дістають своє вираження в нормах Осо-бливої частини КК. Таким чином, Особлива частина КК включає в себе певну сукупність кримінально-правових норм, в яких визначаються ознаки окремих злочинів, види та розміри покарань, які суд може за-стосувати до осіб, визнаних винними в їх вчиненні. Крім того, ця час-тина КК містить роз 'яснення певних кримінально-правових понять, що наводяться в її статтях, в окремих випадках в її нормах також визна-чені умови звільнення від кримінальної відповідальності.

Єдність Загальної та Особливої частин як певних підсистем КК України виявляється перш за все в тому, що норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної

частини. Тому неможливо зрозуміти зміст норм Особливої частини, якщо цей аналіз не буде базуватися на аналізі норм Загальної частини, оскільки в них узагальнюються ознаки, властиві всім злочинам, за які встановлюється відповідальність у КК. Неможливо також призначити кримінальне покарання за окремі злочини, якщо не враховувати положень Загальної частини щодо мети, видів та порядку призначення відповідних покарань. У той же час сама система покарань, яка закріплена в Загальній частині, може бути реалізована тільки шляхом призначення конкретних покарань за окремі злочини, що передбачені Особливою частиною КК.

Органічний зв'язок Загальної та Особливої частин КК виявляється у тому, що при вирішенні питань кваліфікації злочинів чи звільненні особи від кримінальної відповідальності та покарання застосовуються одночасно норми обох частин КК. Наприклад, замах на крадіжку майна кваліфікується одночасно за ч. 1 ст. 15 та за відповідною частиною ст. 185 КК^[1].

Зазначене свідчить про те, що Загальна та Особлива частини є складовими одного і того ж нормативно-правового системного утворення — Кримінального кодексу України, і кожна із цих складових спрямована на вирішення спільного для них завдання — боротьбу зі злочинністю.

Водночас органічна єдність Загальної та Особливої частин не виключає, а, навпаки, передбачає специфіку та особливість кожної із них.

В Особливій частині КК встановлюється вичерпний перелік злочинів, за які передбачена кримінальна відповідальність. Тому злочином може визнаватися тільки суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), відповідальність за яке передбачена у відповідній статті Особливої частини КК. Цей висновок відповідає вимогам ст. 58 Конституції України про те, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

В Особливій частині повною мірою реалізується найважливіший принцип кримінального права — немає злочину без вказівки на це в законі (*nullum crimen sine lege*). Тому діяння, за які в Особливій частині КК не передбачена відповідальність, за жодних умов не можуть визнаватися злочином і тягти за собою кримінальну відповідальність і покарання. Суд (слідчий), розглядаючи кожну конкретну справу, повинен керуватися вимогами тієї статті, в якій передбачена відповідальність за певний злочин. Не припустимо поширювати дію відповідного закону про кримінальну відповідальність на інші діяння, які не охоплюються диспозицією певної статті КК. Це відповідає ч. 4 ст. 3 Загальної частини КК, відповідно до якої застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Значення Особливої частини полягає і в тому, що вона визначає межі криміналізації суспільно небезпечних діянь шляхом віднесення тих чи інших дій (бездіяльності) до злочинних. Значна частина норм Особливої частини КК, визначаючи злочин, вказує не тільки на дію (бездіяльність), але й на суспільно небезпечні наслідки, пов'язуючи межі кримінальної відповідальності із настанням останніх.

У нормах Особливої частини КК в переважній більшості досить чітко, зрозуміло та повно наводяться визначення окремих видів злочинів (наприклад, у ст. 113 надано визначення диверсії, у ч. 1 ст. 115 — умисного вбивства, у ч. 1 ст. 187 — розбою). Усе це сприяє точному застосуванню відповідних статей КК. Згідно з прийнятою в теорії кримінального права класифікацією норм Особливої частини, кримінально-правові норми, в яких містяться визначення злочинів та наведені відповідні види покарань, називаються заборонними нормами.

Як вже було зазначено, в Особливій частині КК є і так звані роз'яснювальні норми, в яких даються визначення окремих понять або розкривається зміст окремих ознак злочину. Так, у примітці 1 до ст. 364 дається визначення поняття службової особи, а в ст. 401 визначається поняття військового злочину та наведено коло осіб, які можуть бути визнані суб'єктами цих злочинів. У примітці 1 до ст. 185 роз'яснюється зміст повторного злочину, яким визнається злочин, скоєний особою, що раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених відповідними статтями. У примітках 2, 3 та 4 цієї ж статті роз'яснюються поняття «значна шкода», «великий» або «особливо великий розмір», що важливо для кваліфікації злочинів проти власності.

Важливим досягненням КК є й те, що в його Особливій частині проводиться чітка диференціація кримінальної відповідальності залежно від ступеня суспільної небезпечності (тяжкості) злочину. Тому в більшості статей КК законодавець, окрім визначення злочину, яке, як правило, міститься в їх перших частинах, вказує на обставини, що обтяжують, а в окремих випадках особливо обтяжують кримінальну відповідальність.

Характерною рисою Особливої частини КК є значне розширення в ній кількості норм, якими заохочується діяльне розкаяння після вчинення злочину. Такі норми називаються заохочувальними. Наприклад, можливість при певних умовах звільнення особи від кримінальної відповідальності після вчинення нею злочину. Зокрема, така можливість передбачена в ч. 2 ст. 111 «Державна зрада», ч. 2 ст. 114 «Шпи-гунство», ч. 4 ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів», ч. 2 ст. 255 «Створення злочинної організації», ч. 2 ст. 258³ «Створення терористичної групи чи терористичної організації» та ін. Безумовно, розвиток інституту заохочення в Особливій частині відповідає ідеї гуманізації кримінального законодавства. Ці заохочувальні норми мають також важливе значення для нормативно-правового забезпечення припинення відповідної злочинної діяльності. Таким чином, норми Особливої частини КК поділяються на заборонні, роз'яснювальні та заохочувальні.

В Особливій частині чинного КК є також норми, якими обмежується кримінальна відповідальність стосовно певних осіб. Так, у ч. 2 ст. 385 зазначено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Частина 2 ст. 396 вказує, що не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом.

У санкціях норм Особливої частини знайшло своє відображення концептуальне положення, яке було закріплено ще у перші роки розробки проекту КК щодо гуманізації системи покарань. По-перше, всі санкції Особливої частини побудовані за схемою: від менш суворих покарань — до більш суворих. Сенс такої побудови в тому, що суд, відмовляючись від призначення менш суворого покарання, повинен навести мотиви щодо необхідності звернення до більш суворого покарання. По-друге, характерною рисою Особливої частини є також зниження для більшості злочинів покарання у вигляді позбавлення волі та введення до санкцій покарань, альтернативних позбавленню волі. Приміром, суттєво знижені покарання за господарські, військові злочини та злочини, що можуть бути вчинені з необережності.

У чинному КК норми Особливої частини згруповані в окремі розділи, які розміщені у певній послідовності:

Розділ I. Злочини проти основ національної безпеки України.

Розділ II. Злочини проти життя та здоров'я особи.

Розділ III. Злочини проти волі, честі та гідності особи.

Розділ IV. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Розділ V. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Розділ VI. Злочини проти власності.

Розділ VII. Злочини у сфері господарської діяльності.

Розділ VII-A. Злочини у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Розділ VIII. Злочини проти довкілля.

Розділ IX. Злочини проти громадської безпеки.

Розділ X. Злочини проти безпеки виробництва.

Розділ XI. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Розділ XII. Злочини проти громадського порядку та моральності.

Розділ XIII. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.

Розділ XIV. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Розділ XV. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Розділ XVI. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Розділ XVII. Злочини у сфері службової діяльності.

Розділ XVIII. Злочини проти правосуддя.

Розділ XIX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини).

Розділ XX. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Аналіз системи Особливої частини КК дає підстави для висновку, що вона в основному базується на особливостях родових об'єктів складів злочинів. Саме особливості родового об'єкта дозволили провести науково обґрунтовану класифікацію всіх злочинів та відповідних кримінально-правових норм, тобто об'єднати їх в межах конкретних розділів КК, якими закріплена відповідальність за посягання на тотожні або однорідні суспільні відносини.

Оскільки родовий об'єкт «відображує» характер і суспільну значущість різних груп суспільних відносин, які виступають об'єктом злочину, то це дозволяє використати його властивість і для послідовного розміщення окремих розділів у межах Особливої частини КК. Самі назви окремих її розділів здебільше і вказують на родовий об'єкт відповідної групи злочинів. Наприклад, розділ перший «Злочини проти основ національної безпеки України» саме і відображує родовий об'єкт цієї групи злочинів. Водночас окремі розділи відображують у своїх назвах особливості безпосередніх об'єктів основних груп злочинів, що ними об'єднані. Зокрема, у розділі II об'єднані злочини проти життя та здоров'я особи, у розділі III — злочини проти волі, честі та гідності особи.

Систематизація злочинів за їх об'єктами має важливе кодифікаційне значення. Наприклад, приймаючи новий закон, яким встановлюється кримінальна відповідальність за певний злочин, законодавець одразу включає його у відповідний розділ КК залежно від особливостей його родового або безпосереднього об'єкта.

Така науково обґрунтована систематизація в КК кримінально-правових норм про відповідальність за окремі злочини має важливе значення для застосування цього закону, з'ясування його дійсного змісту, відмежування від суміжних злочинів, а також орієнтування у самому КК.

§ 2. Наукові основи кваліфікації злочинів

Вирішення завдань боротьби зі злочинністю на підставі суворого дотримання чинних законів можливе лише за умови точного (правильного) застосування кримінального закону всіма органами та службовими особами на всіх етапах правозастосовної діяльності. Тому кваліфікація злочинів — невід'ємна частина правозастосовної діяльності, її «предметна» основа, оскільки питання кваліфікації виникають у слідчого, прокурора, судді, адвоката та інших осіб по кожній кримінальній справі.

Безумовно, правильна кваліфікація злочинів має важливе значення і для вирішення загальних питань боротьби зі злочинністю, тому що вона дозволяє отримати точну картину злочинності, її характеру та динаміки, без чого неможливо розробити ефективні заходи, спрямовані на боротьбу з цим соціальним злом.

В юридичній літературі поняття «кваліфікація злочину» використовується в двох значеннях: 1) як певний логічний процес встановлення ознак того чи іншого злочину в діях (бездіяльності) винуватого; 2) як кінцевий результат такої діяльності — офіційне визнання та правове закріплення отриманих висновків в юридичному акті відповідності самого діяння конкретній кримінально-правовій нормі.

Як бачимо, між зазначеними характеристиками кваліфікації існує неподільний зв'язок та взаємодоповнення, що й враховується при її визначенні. Кваліфікація злочинів — це встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками скоєного та ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою. Таким чином, до поняття кваліфікації включається як розумовий процес дослідження, аналітична діяльність, так і відповідний результат, тобто юридичне закріплення відповідного висновку щодо кваліфікації скоєного в офіційному правовому документі (наприклад, у постанові про притягнення особи як обвинуваченого, у вирокі суду).

Таку кваліфікацію називають офіційною, або легальною, бо вона завжди здійснюється: 1) по конкретній кримінальній справі (факту, злочину); 2) уповноваженими на це офіційними представниками держави (слідчим, прокурором, суддею); 3) її висновки закріплюються в певних правових документах (постанові, вирокі і т. ін.). Офіційна кваліфікація завжди є однією з форм правозастосовної діяльності і тому тягне за собою передбачені законом правові наслідки (наприклад, є підставою для порушення кримінальної справи, тримання під вартою як запобіжного заходу та ін.).

Поряд із цим виділяють доктринальну, або неофіційну, кваліфікацію, під якою розуміють правову оцінку відповідного злочину, яка здійснюється неофіційними особами. Частіше за все таку кваліфікацію знаходимо в публікаціях, доповідях, висновках наукових працівників.

Вона може здійснюватись також різними організаціями та окремими громадянами.

Офіційна (легальна) кваліфікація безпосередньо пов'язана з кримінальним процесом та його стадіями. Фактично на всіх стадіях кримінального процесу кожного разу вирішуються і питання кваліфікації скоєного злочину. На кожному етапі провадження по кримінальній справі може як підтверджуватись правильність раніше прийнятого рішення, так і змінюватись кваліфікація самого злочину. По-перше, це може бути обумовлено помилкою, наприклад неправильним висновком слідчого, прокурора, судді. По-друге, такі зміни можуть бути обумовлені тим, що в процесі розслідування або судового розгляду виявлені нові (раніше невідомі) обставини, які змінюють кримінально-правову оцінку скоєного.

Наприклад, після огляду трупа зі слідами насильницької смерті слідчий порушив кримінальну справу по факту вчинення умисного вбивства (ч. 1 ст. 115 КК). Однак у ході розслідування справи було встановлено, що воно здійснено при перевищенні меж необхідної оборони. Тому потім ці дії були перекваліфіковані на ст. 118 КК як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони.

Отже, кваліфікація злочинів характеризується певною динамічністю, бо вона відтворюється на кожній стадії кримінального процесу. Водночас кваліфікація злочинів як певний логічний процес завжди проходить крізь певні етапи, пов'язані із застосуванням закону.

На першому етапі з'ясовуються найбільш загальні ознаки діяння (суспільна небезпечність, протиправність, вид правопорушення та ін.). І тільки при наявності висновку, що це суспільно небезпечне діяння є злочином, необхідно переходити до наступного етапу.

На другому етапі необхідно з'ясувати питання про те, яким розділом КК охоплюється цей злочин. Для цього необхідно в кожному конкретному випадку встановити відповідну сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак злочину і дати їм правильну юридичну оцінку. Наприклад, встановлення того факту, що К. вчинив знищення майна шляхом підпалу, ще не дає достатніх підстав для висновку про родову приналежність цього злочину. Це може бути диверсія, терористичний акт, знищення майна, замах на вбивство та ін. І тільки після того, коли було доведено, що підпал здійснено працівником магазину для приховування раніше вчиненого розкрадання майна, є підстави для висновку, що це злочин проти власності.

Найбільш складний у практичному відношенні третій етап кваліфікації, коли визначається конкретна кримінально-правова норма, під яку підпадає конкретний злочин. Для цього важливо встановити всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак вчиненого злочину і визначити їх відповідність конкретній кримінально-правовій нормі.

У цьому полягає сама сутність кваліфікації злочинів. Тому є підстави для висновку, що склад злочину — це не тільки єдина юридична підстава кримінальної відповідальності, але й необхідна підстава (правова модель) для кваліфікації злочинів. Лише за умови правильної кваліфікації злочину можливе правильне застосування кримінального закону.

Безумовно, наведені етапи кваліфікації злочинів у такій послідовності є певною мірою умовними, бо всі вони взаємопов'язані між собою, а сам процес кваліфікації у свідомості фахівця проходить як єдиний послідовний процес.

Кваліфікація злочинів лише на перший погляд виглядає як суто технічна операція, яка зводиться до пошуку відповідної статті КК, що охоплювала б своїм змістом конкретний випадок. Насправді кваліфікація злочинів — завжди складний та відповідальний процес встановлення та правового закріплення висновку стосовно суті вчиненого суспільно небезпечного діяння.

Водночас помилкова кваліфікація призводить до неправильної як правової, так і соціально-моральної оцінки діяння. Особливо неприпустимі помилки, коли кваліфікуються як злочин діяння, які не містять ознак складу злочину. На підставі такої кваліфікації може бути засуджена особа, яка фактично не вчинила злочину.

Найбільш поширеними в практиці є помилки, пов'язані з неточною кваліфікацією, викликаною нечітким розмежуванням суміжних складів злочинів. Наприклад, коли злісне хуліганство кваліфікується як злочин проти здоров'я людини, розбій — як грабіж та ін. У таких випадках не лише дається помилкова правова кваліфікація злочину, а й неправильна його соціально-моральна оцінка. Такі помилки можуть призвести до призначення невинувато сурового або, навпаки, більш м'якого покарання, а в окремих випадках до безпідставного звільнення людини від кримінальної відповідальності.

Таким чином, помилки у кваліфікації негативно впливають на боротьбу зі злочинністю, порушують права людини, підривають авторитет судової влади. І навпаки, тільки правильна кваліфікація забезпечує точне застосування кримінального закону, зміцнює авторитет державної влади. Це також важливо і для вирішення завдань боротьби зі злочинністю, бо тільки за умови правильної кваліфікації можна отримати точні дані про стан злочинності, її характеристику та динаміку, з'ясувати причини та умови, які її породжують.

Правильна кваліфікація можлива лише на основі точного аналізу складу злочину: об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін, суб'єкта злочину. Безумовно, в окремих випадках досвідчений юрист може одразу зробити висновок щодо кваліфікації, але в подібних (спрощених) випадках зберігається можливість помилки, оскільки такий підхід до кваліфікації здійснюється без необхідного аналізу всіх елементів та ознак складу злочину, їх зіставлення з усіма фактичними обставинами конкретного злочину.

Найбільш точно відображує соціально-правову сутність злочину його об'єкт. Кваліфікація злочину за об'єктом дозволяє встановити, а потім і юридично закріпити в тому чи іншому правовому акті, що суспільні відносини, яким заподіяна шкода конкретним злочиним, охороняються певним кримінальним законом.

У практичній діяльності не виникає труднощів, пов'язаних із визначенням загального об'єкта злочину, бо ним завжди є певна сукупність суспільних відносин, які поставлені під охорону чинного кримінального законодавства.

Не викликає особливих труднощів і з'ясування родового об'єкта злочину. В одних випадках сам законодавець називає його в КК при визначенні окремих груп злочинів (наприклад, у ч. 1 ст. 401 прямо зазначається, що військовими злочинами визнаються злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби), в інших — родовий об'єкт відображається в назві розділу КК, в якому розміщена стаття про відповідальність за певний злочин. Наприклад, із назв розділів II та III випливає, що родовими об'єктами цих злочинів є відносини, які захищають життя та здоров'я особи, її волю, честь та гідність.

У практичному плані кваліфікація злочинів завжди пов'язана з встановленням безпосереднього об'єкта. Не становить труднощів вирішення цих питань, коли сам законодавець у кримінальному законі вказує на ті суспільні відносини, які виступають об'єктом певного злочину. Наприклад, у ст. 111 КК закріплено, що державна зрада — це дії, які умисно вчинені громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

У багатьох випадках виявленню об'єкта сприяє аналіз ознак предмету злочину. У так званих «предметних злочинах» цей елемент складу завжди називається безпосередньо в тексті закону, тому його виявлення не породжує ніяких труднощів. Так, у статтях 185-187 КК предметом прямо зазначене чуже майно. А оскільки воно завжди є і предметом відносин власності, то саме ці відносини і виступають об'єктом названих злочинів.

У тих же випадках, коли в тексті кримінального закону не дістали відображення як предмет злочину, так і його об'єкт, необхідно провести більш ретельний логіко-юридичний аналіз усіх інших елементів складу злочину.

Зокрема, необхідно встановити ті ознаки, що визначають об'єктивну сторону складу злочину. Частіше за все вони безпосередньо зазначені в диспозиціях відповідних статей КК. Приміром, для кваліфікації злочину як розбою (ст. 187 КК) слід встановити, що злочинець вчинив напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

У тих же випадках, коли злочин був перерваний на стадії замаху чи готування, дії такої особи потребують додаткового посилання на статті 14 чи 15 Загальної частини КК. Наприклад, якщо декілька осіб домовились вчинити вбивство, їх дії треба кваліфікувати як готування до вбивства. А якщо від пострілу злочинця потерпілий отримав поранення, то такі дії необхідно кваліфікувати як замах на вбивство за статтями 15 та 115 КК.

Важливе значення для визначення об'єктивної сторони має встановлення тих суспільно небезпечних наслідків, які впливають на кваліфікацію злочинів. Так, для застосування ст. 138 КК необхідно встановити, що дії, передбачені цією статтею, спричинили тяжкі наслідки для хворого. У таких випадках необхідно встановлювати і причинний зв'язок між самим діянням і тими наслідками, що настали. Наприклад, відповідальність за ч. 2 ст. 271 КК настає лише за умови, коли порушення законодавства про охорону праці спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, тобто коли встановлено причинний зв'язок між діянням винного та тими тяжкими наслідками, що настали.

В окремих випадках на кваліфікацію злочинів впливають такі фактотативні ознаки, як спосіб, місце, час та обстановка вчинення злочину. Так, таємне викрадення чужого майна кваліфікується як крадіжка (ст. 185 КК), а відкрите — як грабіж (ст. 186 КК). Відповідальність же за мародерство (ст. 432 КК) настає за умови, що викрадення майна було вчинено на полі бою.

Встановлення ознак суб'єктивної сторони (вини, мотиву і мети діяння) також має важливе значення для правильної кваліфікації. Наприклад, за ст. 121 КК кваліфікується тільки умисне тяжке тілесне ушкодження, а за необережне тяжке тілесне ушкодження дії особи необхідно кваліфікувати за ст. 128 КК. Відповідальність же за ст. 364 КК можлива лише за умови, коли службове зловживання було вчинене з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб.

Встановлення всіх ознак суб'єкта злочину також є необхідною передумовою для правильної кваліфікації злочину. Загальними ознаками суб'єкта злочину є вік (ст. 18 КК) та осудність (ст. 19 КК). Так, у ч. 1 ст. 22 КК встановлюється, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Тільки за окремі злочини, які перелічені в ч. 2 ст. 22 КК, відповідальність настає з 14 років: умисне вбивство (статті 115-117 КК); диверсія (ст. 113 КК); бандитизм (ст. 257 КК) та ін.

В окремих випадках законодавець обмежує коло осіб, які можуть нести відповідальність за той чи інший злочин. Так, за одержання хабара відповідальність може нести тільки службова особа (ст. 364 КК), а за військові злочини — тільки військовослужбовець або військово-возобов'язаний під час проходження ним навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів (ч. 1 ст. 401 КК).

Викладене дає підстави для висновку, що кожний елемент складу злочину має винятково важливе значення для кваліфікації певного суспільно небезпечного діяння, тобто для вибору відповідної статті КК, в якій передбачена відповідальність за таке діяння. Але і на цьому етапі кваліфікація може бути також ускладнена, наприклад, у випадках, коли одне і те саме діяння підпадає під ознаки двох або більше статей КК. У таких випадках має місце конкуренція кримінально-правових норм. В одній із них діяння описано більш узагальнено, а в іншій детально описані його індивідуальні ознаки. Тобто йдеться про конкуренцію загальної та спеціальної норм. У таких випадках слід застосовувати спеціальну норму, бо в ній більшою мірою індивідуалізуються ознаки вчиненого, як і його суспільна небезпека. Приміром, у п. 8 ст. 115 КК передбачена відповідальність за умисне вбивство особи у зв'язку з виконанням нею службового обов'язку. Однак у ст. 348 КК встановлюється відповідальність за посягання на життя (тобто вбивство або замах на вбивство) працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків. Оче-видно, що такий

злочин підпадає під ознаки як п. 8 ст. 115 КК, так і ст. 348 КК. Для вирішення питання, за якою статтею необхідно кваліфікувати таке вбивство, необхідно врахувати, що ст. 348 є спеціальною нормою відносно п. 8 ст. 115 КК (загальна норма), тому спеціальна норма і повинна застосовуватись при такій конкуренції. Саме спеціальна норма завжди найбільш точно віддзеркалює соціальну і правову природу вчиненого злочину.

Важливе значення для правильної кваліфікації злочинів має судова практика і особливо практика Верховного Суду України. Зокрема, Верховний Суд на підставі узагальнення судової практики розробляє відповідні рекомендації, дає визначення певних понять, у розумінні яких є протиріччя, дає роз'яснення по розмежуванню злочинів та застосуванню кримінального закону в найбільш складних випадках. Ці рекомендації, що формуються найвищим судовим органом України, не можуть корегувати чи підмінити сам кримінальний закон, але фактично вони набувають сили певних «еталонів», «стандартів» для судової практики. Вони позитивно впливають на судову практику, однакове застосування закону, що в кінцевому підсумку забезпечує законність і охорону прав людини в практиці боротьби зі злочинністю.

Наприклад, у зв'язку із труднощами в застосуванні п. 11 ст. 115 КК та помилками в судовій практиці Пленум Верховного Суду України в постанові від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» роз'яснив, що доручення при вбивстві на замовлення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до яких виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник — вчинити або, навпаки, не вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального (грошову винагороду, передачу прав на майно та ін.) чи нематеріального характеру (звільнення від кримінальної відповідальності, розв'язання різних життєвих проблем тощо). Якщо вбивство на замовлення зумовлено виплатою винагороди або іншими матеріальними благами, вчинене вимагає додаткової кваліфікації за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» зазначається, що перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) на відміну від зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) характеризується та-ким:

а) вчиненням дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства;

б) вчиненням дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку;

в) вчиненням одноособово дій, які могли бути вчинені лише колективно;

г) вчиненням дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти.

Наведені приклади свідчать, що роз'яснення, які містяться в постановках Пленуму Верховного Суду України, стосуються найбільш складних питань кваліфікації окремих видів злочинів та характеризуються високим науково-практичним рівнем, тому ознайомлення з ними має важливе значення як для аналізу ознак тих чи інших злочинів, так і для кваліфікації конкретних випадків їх вчинення за відповідними статтями КК.

Контрольні запитання

1. Що являє собою Особлива частина КК?
2. У чому виявляється єдність Загальної та Особливої частин КК?
3. Які є види кримінально-правових норм Особливої частини КК?
4. Яким чином у санкціях кримінально-правових норм Особливої частини КК відображена подальша гуманізація кримінального права України?
5. Що лежить в основі побудови системи Особливої частини КК?
6. Як визначаються поняття «кваліфікація злочинів», його складові характеристики?

7. Яка кваліфікація злочинів визнається офіційною?

8. Які наслідки можуть мати помилки у кваліфікації злочинів?

9. Яку роль відіграє склад злочину у кваліфікації злочинів?

^[1] Тут і далі в тексті підручника посилання (якщо немає іншого застереження) на статті Кримінального кодексу України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 р.